

Володимир Паніотто

Наталія Харченко

ДОВІРА СОЦІАЛЬНИМ ІНСТИТУТАМ

1. Суспільна цінність довіри

Довіра — узагальнений показник норм, поглядів і цінностей, які лежать в основі соціального співробітництва. Міжособистісна довіра є одним із ключових понять теорій демократії й ринку. У суспільному житті довіра сприяє об'єднанню громадськості та створенню спільнот, а в економічній сфері вона прискорює співробітництво й міжособистісний обмін [Donna Bahry та інші].

Уявлення людей про те, наскільки вони в цілому можуть довіряти іншим людям, є наріжним каменем концепції соціального капіталу [Coleman, Fukuyama, Putnam]. При цьому довіра може розглядатися і як джерело, і як результат соціального капіталу. Низька довіра знижує здатність людей вступати у взаємовідносини одне з одним, можливість домовлятися й укладати угоди, перешкоджає поширенню інновацій і технологій.

Чим вищий рівень довіри в суспільстві, тим вищі показники економічного зростання країни та обсяг інвестицій в її економіку¹.

2. Узагальнена (абстрактна) і партикулярна (конкретна) довіра

Виділяють два види довіри — узагальнену довіру (generalized trust) і партикулярну довіру (particularized trust).

¹ Див., напр.: Zak, Paul J. and Knack, Stephen (2001), 'Trust and Growth', 111 Economic Journal, 295–312; Knack, Stephen and Keefer, Philip (1997), 'Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation', 112 Quarterly Journal of Economics, 1251–1288).

Узагальнена довіра — це готовність розглядати інших людей як частину свого морального співтовариства. Цей показник вимірювався питанням *«Як Ви оцінюєте своє ставлення до інших людей? Ви — людина, яка зазвичай довіряє іншим, або людина, яка ставиться до інших з недовірою?»*

Будь ласка, назвіть число від 0 до 10, де «0» означає «зовсім не довіряю іншим людям» і «10» — «повністю довіряю іншим людям».

Однак відповіді на це питання можуть зазнавати впливу культурних норм і соціальної бажаності, тому тут доречно навести також більш нейтральний і широко використовуваний показник узагальненої довіри, яким є довіра до незнайомих людей. *Люди можуть довіряти різним людям різною мірою. Наскільки Ви довіряєте незнайомцям?* Використовувалася така сама шкала з 11-ти пунктів, де «0» означає «зовсім не довіряю» й «10» — «повністю довіряю».

Партикулярна довіра — це довіра до конкретних осіб, яких людина знає особисто (сім'я, друзі). Узагальнена довіра принципово відрізняється від партикулярної довіри тим, що вона поширюється на осіб, про яких довіряюча сторона не має безпосередньої інформації.

Протягом 10–19 лютого 2012 КМІС провів всеукраїнське опитування громадської думки, присвячене довірі до соціальних інститутів і реформ. Методом особистого інтерв'ю опитано 2029 респондентів, які мешкають у всіх областях України та в Криму, з використанням стохастичної вибірки, репрезентативної для населен-

Таблиця 1. Узагальнена і партикулярна довіра, індекс (Україна, лютий 2012)*

Довіра	Середнє
Generalized trust in people	
узагальнена довіра іншим людям	6,2
довіра незнайомцям	3,2
Particularized trust	
колегам по роботі	6,6
друзям	8,1
членам сім'ї	9,5
Political trust	
політикам	2,1

* Тут і далі статистична похибка вибірки (з імовірністю 0,95 і при дизайн-ефекті 1,5) не перевищує 2,3% для показників, близьких до 50%, 2,0% для показників, близьких до 25%, 1,4% для показників, близьких до 10%, 1,0% для показників, близьких до 10%.

ня України віком від 18 років. Нижче викладені результати цього опитування.

Насамперед треба відзначити позитивний баланс довіри-недовіри до соціального простору в цілому, середній показник якого для всієї країни становить 6 балів (табл. 1).

Як показало дослідження, базовий показник довіри незнайомим становить 3 бали, тобто вдвічі нижчий від загальної віри в людей. Таким чином, узагальнена довіра людям в Україні швидше тяжіє до полюса недовіри до соціально-системного укладу, що склався.

Так само, як і в попередніх дослідженнях в Україні, ми виявили, що більшість людей висловлюють найнижчу довіру політикам (середній бал — 2). Очевидно, що нова українська політична еліта не виправдовує покладених на

неї надій, підмінюючи загальнонаціональні цілі політики своїми клановими інтересами. Як наслідок, зростає дистанціювання масового населення від структур влади, яке призводить до апатії і, відповідно, втрати можливості впливати на політичні рішення.

У цих умовах цілком природною є захисна ідентичність із родиною і найближчим оточенням, бажання сформувати власні локальні мікросистеми порівняно зі стабільними взаємозв'язками, які забезпечують потребу включення в соціум, але тепер уже звужений до «своїх», пов'язаних тісними міжособистісними зв'язками [В. Тихонович]. І справді, показники партикулярної довіри істотно зростають у міру посилення міжособистісної близькості: середній бал довіри до колег дорівнює 6,6, друзів — 8,2, членів сім'ї — 9,5.

Таким чином, для українського суспільства характерна низька узагальнена довіра іншим і прагнення обмежувати прояви довіри вузьким «родинно-дружнім» колом.

3. Довіра політикам

Ставлення до політиків в Україні заслужено чи незаслужено не можна назвати добрим і шанобливим. Типовий анекдот.

Гість запитує маленького хлопчика, ким той хотів би стати, коли виросте.

— Сволотою, — відповідає хлопчик.

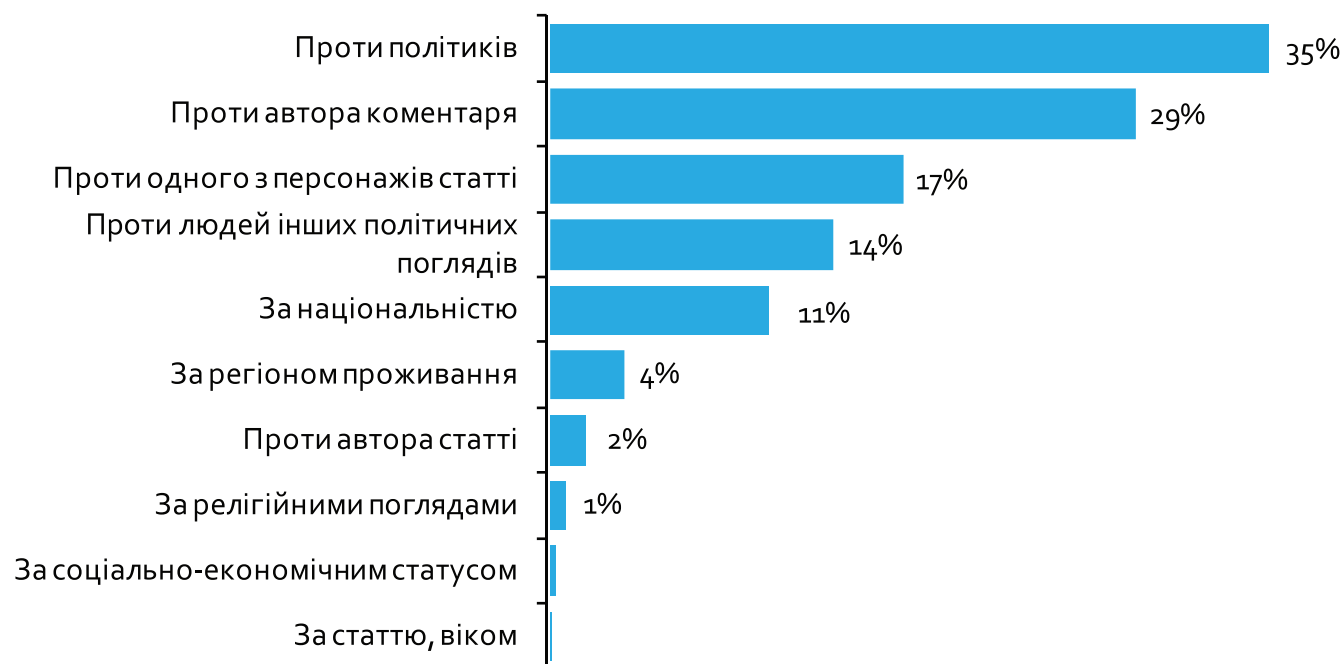
— Але чому? — дивується гість.

— Тато завжди каже, що ця сволота у Верховній Раді чудово влаштувалася.

Результати проведеного нами передвиборчого опитування грудня 2009 показали, що 86% вважають брехнею інформацію, викладену в

Графік 1. Найпопулярніші теми ненависті в он-лайн дискусіях

Таблиця 2. Довіра до соціальних інституцій, % опитаних

Соціальні інституції	Довіряю	Не довіряю	Баланс довіра-недовіра (різниця)
Церква	61,7	17,0	44,7
Засоби масової інформації	40,5	28,3	12,2
Громадські організації	27,1	29,4	- 2,4
Збройні сили України	34,3	36,6	- 2,4
Опозиція	24,0	52,6	- 28,6
Президент України	21,9	65,9	- 44,0
Міліція	15,5	62,9	- 47,4
Уряд України	16,1	68,8	- 52,7
Верховна Рада України	12,0	73,4	- 61,4

деклараціях про доходи кандидатів у президенти. 74% — не вірять, що кандидати будуть чесно вести свою передвиборчу кампанію, а 73% заявили, що не вірять передвиборчим обіцянкам жодного з кандидатів у президенти.

Дослідження прояву кібер-ненависті в українському Інтернет-просторі² показало, що кожен третій з 3903 ненависницьких коментарів до статей у провідних суспільно-політичних ЗМІ був направлений на політиків (див. графік 1).

У таблиці 2 наведено результати основного дослідження лютого 2012 року, яке ми описуємо в цій статті (інші дані — це «ліричні відступи»).

У стовпчику 2 відсоток опитаних, які довіряють тій чи іншій соціальній інституції; у стовпчику 3 — відсоток тих, хто не довіряє; у стовпчику 4 — різниця, що показує, наскільки відсоток довіри вищий (або нижчий) від відсотка недовіри. Як бачимо, баланс позитивний лише для церкви, далі, з великим відривом, — ЗМІ. Що стосується ГО та збройних сил, то відсоток довіри приблизно дорівнює відсотку недовіри. Усім іншим соціальним інституціям, включеним нами в анкету, населення не довіряє. Опозиції не довіряють приблизно на 29% більше, ніж довіряють; президенту не довіряють на 44% більше, ніж довіряють; така ж приблизно ситуація з міліцією; ще гірший баланс довіри й недовіри уряду (53%) і найгірший — Верховній Раді (довіряють лише 12%, не довіряють — 73%, баланс — 61%).

² Дослідження здійснювалося з 18 квітня по 20 травня 2011 року на замовлення Інституту прав людини й запобігання екстремізму та ксенофобії. Воно складалося з двох взаємопов'язаних компонентів: контент-аналізу коментарів на основних суспільно-політичних електронних ЗМІ та опитування Інтернет-аудиторії.

Аналіз таблиці з показує, що баланс довіри президенту від'ємний в усіх регіонах України, навіть у Східному регіоні йому не довіряє приблизно вдвічі більше людей, ніж довіряє. Трохи краща, але не набагато, ситуація в опозиції: в Західному регіоні їй довіряє на 7% більше людей, ніж не довіряє; в інших регіонах більше тих, хто їй не довіряє.

Порівняння балансу довіри-недовіри з першими місяцями роботи Януковича (графік 2) показує, що цей баланс був + 40 і за два роки впав більш ніж на 80% (до — 44%).

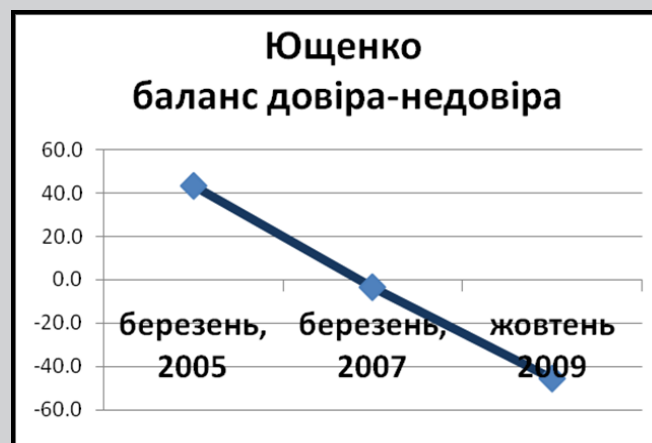
Графік 2. Динаміка балансу довіри до Януковича

Таблиця 3. Регіональний розподіл довіри президенту й опозиції, % опитаних

Регіон	Президент			Опозиція		
	довіряю	не довіряю	баланс довіри-недовіри, %	довіряю	не довіряю	баланс довіри-недовіри, %
Західний	14,6	69,4	- 54,8	35,2	28,4	6,8
Центральний	12,5	77,4	- 64,9	32,1	44,8	- 12,7
Південний	33	55,9	- 22,9	14,6	64,9	- 50,2
Східний	30,6	57,4	- 26,8	10,5	77,3	- 66,8
Україна в цілому	21,9	65,9	- 44,0	24,1	52,6	- 28,5

Графік 3. Динаміка балансу довіри до Ющенка

Графік 4. Динаміка балансу довіри до Кучми

4. Зв'язок довіри до влади з економікою

Як уже зазначалося, довіра є важливою характеристикою стану суспільства, брак довіри перешкоджає розвитку економіки країни. На графіку 5 видно, що ВВП на душу населення і рівень політичної довіри скорельовані: чим вищий рівень ВВП, тим вища довіра, і навпаки, висока довіра дає можливість досягти високого ВВП

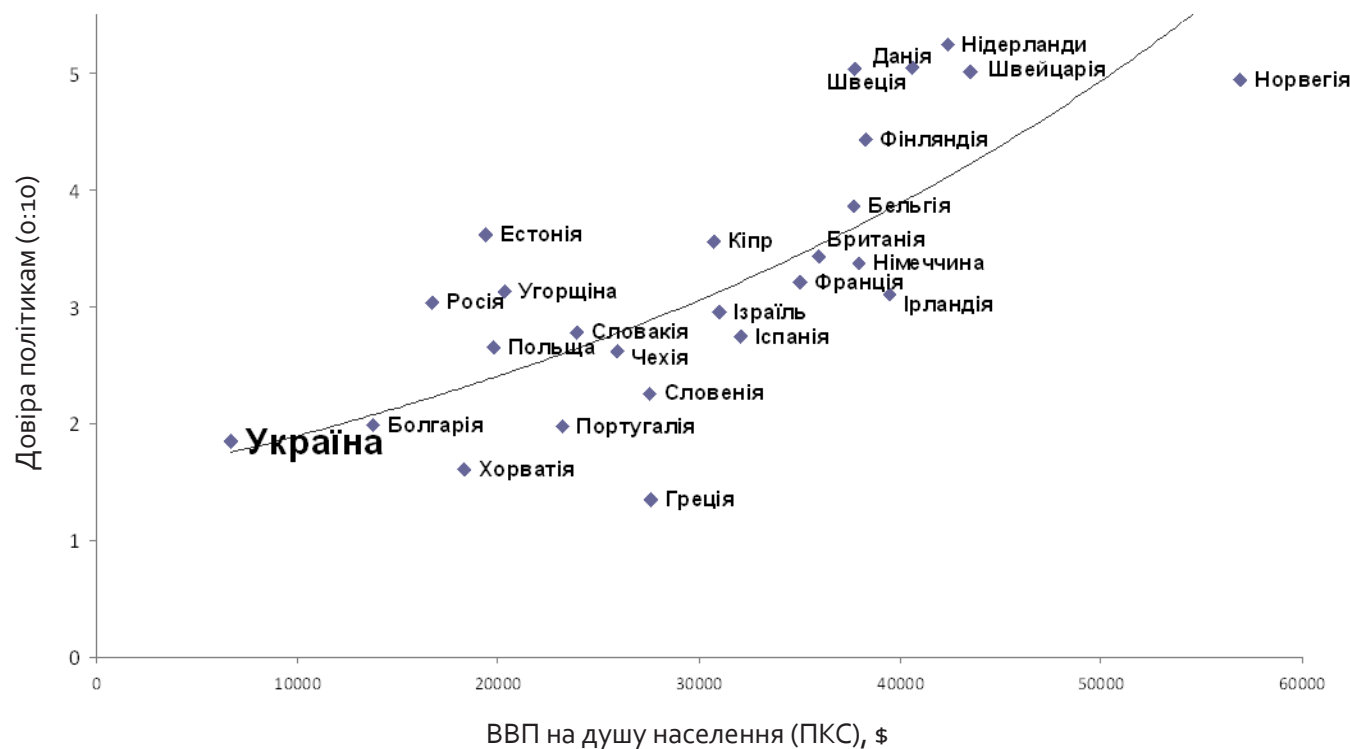
(відхилення — наприклад, Греція — трапляються не дуже часто). На жаль, Україна із наведених на графіку 5 країн посідає одне з останніх місць за довірою й останнє місце за ВВП.

Після сказаного досить передбачуваним є ставлення українців до реформ. Ми ставили питання: «Представники влади кажуть, що в Україні почали відбуватися соціальні та економічні реформи. Чи згодні Ви з цим?» У тих, хто

вважає, що реформи відбуваються, ми уточнили: «А наскільки успішно в цілому проходять ці реформи?» Результати подано в табл. 4.

Як бачимо, лише 28% помічають здійснення реформ і лише трохи більше 1% населення вважає їх успішними (ще 12% вважає їх рівною мірою успішними й неуспішними). Якщо за 100% прийняти тих, хто вважає, що реформи здійснюються, то відсоток тих, хто вважає, що вони

Графік 5. Дохід на душу населення і політична довіра в країнах Європи

Таблиця 4. Ставлення до реформ

Варіант відповіді	Чи здійснюються реформи	Успішність реформ (% до опитаних)	Успішність реформ (% до тих, хто вважає, що реформи здійснюються)
В Україні здійснюються економічні реформи	28,3		
успішно		1,3	4,7
рівною мірою успішно й неуспішно		12,3	44,6
скоріше неуспішно		11,9	43,1
не визначилися		2,8	7,9
В Україні не відбуваються реформи	54,8		
Важко відповісти	16,9		
Разом	100%	28,3%	100%

успішні, становить близько 5%, що неуспішні — 43%, і те й інше — 45%. Можна стверджувати, що довіри до реформ в українських громадян немає. Недовіра стає вже частиною нашої культури.

Ми вивчали зв'язок упевненості у проходженні реформ в Україні з демографічною структурою та соціально-економічними орієнтаціями. Виявилось, що серйозних відмінностей між поселенськими або соціальними групами не спостерігається. Найбільше на сприйняття реформ впливає оцінювання економічного стану і перспектив України, а також довіра до політиків. Чим нижча оцінка економічного стану і перспектив України, чим нижча довіра до політиків і чим скептичніше люди оцінюють розвиток справ в Україні, тим менше вони впевнені в тому, що реформи відбуваються.

5. Висновки

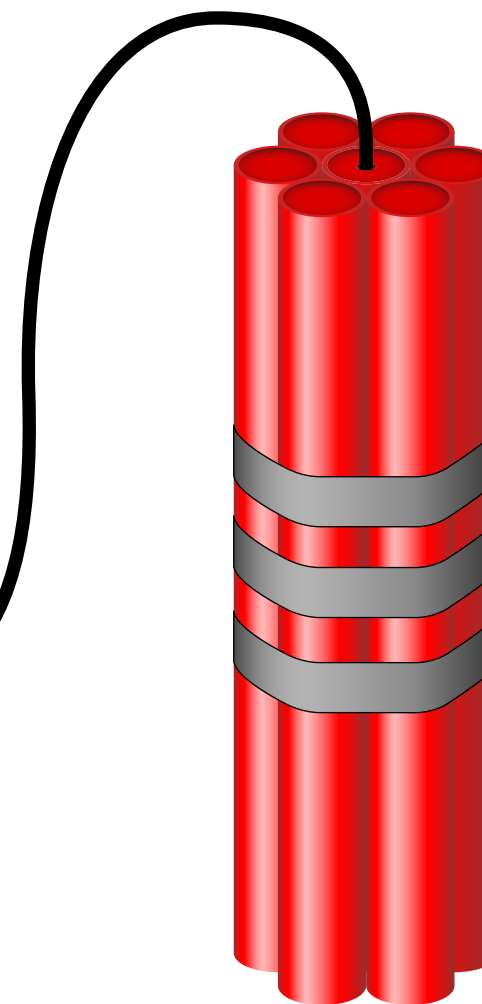
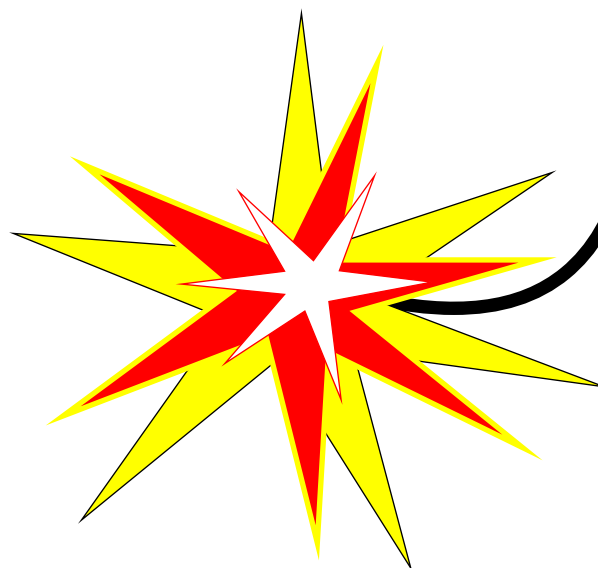
Отже, довіра до влади (президента, уряду й парламенту) впала до рівня, типового в кінці терміну її перебування.

Віри у здійснення соціально-економічних реформ практично немає, що суттєво ускладнює їх проведення. Надзвичайно низька довіра політикам, характерна для України, свідчить про дистанціювання громадськості від структур влади.

Низька узагальнена й інституційна довіра може призвести до втрати відчуття надійності соціального простору і сприйняття соціальних взаємодій як потенційно небезпечних. У цих умовах цілком природною є захисна ідентичність із родиною і найближчим оточенням, бажання обмежувати прояви довіри та реципрокної поведінки вузьким «родинно-дружнім» колом.

Однак це може сприяти розвитку групового егоїзму й утвердженню принципу подвійного стандарту, коли високий рівень довіри і лояльності всередині групи супроводжується повною недовірою та обманом при взаємодії з «чужинцями», до зниження значущості гуманістичних цінностей.

Низька довіра не тільки до влади, а й до опозиції і до громадських організацій може призвести до соціальної апатії, зниження задоволеності життям і до різних асоціальних явищ. З цієї точки зору актуальною є спроба ініціативної групи «1 грудня»¹ організувати громадську дискусію з питань, пов'язаних із цінностями й гідністю людини. ■

¹ <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2012/01/13/6897340/>